

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

KORRUPSIYA VA UNING MANBALARI

Arabov Baxtiyor Isomiddinovich

*Oriental universiteti Yoshlar masalalari va
ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektori*

Annotatsiya. *Korrupsiya jamiyat va davlat xavfsizligiga jiddiy tahdidlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan uning ta'sirini to'g'ri baholash va unga qarshi kurash chora-tadbirlarini jiddiy tashkil etish uchun uning ta'sirini o'rganish muhim. Maqolada korrupsiya va uning manbalari tahlilga tortiladi.*

Kalit so'zlar: *poraxo'rlik, mintalitet, tanish-bilishchilik, mansabparastlik.*

Korrupsiya – bu odamlar hayotini boshqaradigan ijtimoiy tartib bilan bir xil qadimiy hodisa. Buyuk xitoylik islohotchi Vang Anshi (1021–1086) korrupsiya to'g'risida yozgan asarida uning ikkita manbasini ta'kidlagan: “yomon qonunlar va yomon odamlar”³⁷. Sharq mutafakkiri Ibn Xaldun nafaqat ilmiy nazariya va sotsiologiyaning asoschisi, balki korrupsiya tadqiqotchisi sifatida ham tanilgan. U korrupsiyaning manbalarini elitalarning dabdabali hayotga bo'lgan ishtiyoqida ko'rdi. Uning ta'kidlashicha, korrupsiya davlatni iqtisodiy inqiroziga olib keladi. Korrupsiyani ma'lum vositalar orqali cheklanmasdan unga qarshi samarali kurashib bo'lmaydi³⁸.

Olimlarning fikricha, korrupsiyaning ilm manbasi turli xalqlarning sovg'alar berish an'anasi va bugungi kunda pora toifasiga tegishli bo'lgan har qanday qurbonliklar an'anaviy xususiyatga ega va uning ildizlari feodalizm davrida ham hukmron bo'lgan ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy munosabatlarga borib taqaladi.

Keyinchalik korrupsiyaning manbasini aniqlashda asosiy e'tibor uning kriminologik va jinoiy-huquqiy jihatlariga qaratildi. G'arbning mashhur mutafakkirlari korrupsiyaning manbalarini o'rganishga katta e'tibor berishgan. Jumladan, T.Gobbs “korrupsiya har doim va barcha vasvasalar bilan barcha qonunlarni hurmat qilmasdan kelib chiqadigan ildiz”, deb hisoblaydi³⁹. N.Makiavelli ham davlat korrupsiyasini chuqur o'rganganlardan biri hisoblanadi. Uning “korrupsiyani kasallik bilan taqqoslab uni dastlab aniqlash qiyin, ammo davolash oson, agar kasallik e'tiborsiz bo'lsa va u rivojlanib ketsa, uni aniqlash oson, ammo davolash juda qiyin”⁴⁰ degan fikri hozirgi kungacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan. T.Gobbs o'zining “Leviatan” asarida shunday yozadi: “korrupsiyalashgan davlatda adolatli jazodan qochish imkoniyati bo'ladi. Amaldorlar boyliklari evaziga hamma narsani sotib

³⁷ Васильев С.А. Реформаторское движение в Китае в эпоху династии Северной Сун. // “Экономика история”, 2021. – С. 122.

³⁸ Жамсатов А.К. Коррупция как политическая проблема в современном мире // “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. – № 4. – С. 45-48.

³⁹ Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине. – М.-Минск: Харвест, 2001. – С. 158, 167-168.

⁴⁰ Макиавелли Н. Избранные произведения. – Москва: Художественная литература, 1982.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

olish mumkinligi, pul yoki boshqa turdagi mukofotlar evaziga kechirilish umidida jinoyat qiladilar”⁴¹. Kuchli qarindoshlari yoki mashhur obro‘ga ega bo‘lgan taniqli odamlar (amaldorlar), zaruriyat bo‘lganda hukumatga bosim o‘tkazishga umid qilib, qonunlarni buzishga jur‘at etadilar. Shu sababdan korrupsiya barcha qonunlarga hurmatsizlik va har xil vasvasalardan kelib chiqadi”⁴².

Ushbu hodisaning tarqalishi va ijtimoiy xavfi katta ijtimoiy inqiroz davrida kuchayib borayotganini ko‘rish mumkin, bu ko‘pincha qonun ustuvorligining deyarli yo‘q bo‘lib ketishi va aholining mansabdor shaxslarning o‘zboshimchaliklariga qaramligi oshishi bilan birga keladi. Davlat hokimiyatini qo‘lga kiritish va amalga oshirish jarayonida hokimiyatni suiiste‘mol qilish bilan ifodalanadigan ijtimoiy-siyosiy korrupsiyaning mohiyatini namoyon etadi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib korrupsiyaning manbalarini shartli ravishda siyosiy, iqtisodiy, institutsional, ijtimoiy-madaniy kabi manbalarga ajratish mumkin.

Siyosiy manba. Korrupsiya bu – maqsadlar muayyan amallarni amalga oshirgan mansabdor shaxsning g‘arazli manfaatlariga almashtirilganda boshlanadi. Bu holat shaxsiy manfaatlar uchun xizmat vazifasini suiiste‘mol qilish kabi hodisani tavsiflash uchun yetarli. Ushbu hodisa va korrupsiya o‘rtasidagi chiziq juda xiralashgan. Kamdan kam hollarda, mansabdor shaxs o‘zining noqonuniy faoliyatiga boshqa odamlarni jalb qilmasdan, masalan, mansabdor shaxsga tegishli bo‘lmagan mablag‘larni boshqalardan yashirgan holda, alohida holatda harakat qilib, o‘z xizmat mavqeidan noqonuniy foyda olishi mumkin (ilgari ishlatilgan “o‘zlashtirish” atamasini esga olishingiz mumkin). Bunday holatlarda ular odatda korrupsiya haqida gapirishmaydi.

Korrupsiyani o‘rganadigan aksariyat ekspertlar saylov paytida ovozlarni sotib olish jarayoni ham o‘ziga xos siyosiy korrupsiya namunasi ekanligini qayd etadilar. Bu yerda haqiqatan ham korrupsiyaning barcha o‘ziga xos belgilari mavjud. Konstitutsiyaga binoan, saylovchida “hokimiyat kuchi” deb nomlangan resurs mavjud. U bu vakolatlarni saylangan shaxslarga muayyan qaror turi – ovoz berish orqali beradi. Saylovchi o‘z vakolatlarini, uning fikriga ko‘ra, o‘z manfaatlarini ifoda eta oladigan shaxsga topshirish masalasi asosida qaror qabul qilishi kerak, bu ijtimoiy jihatdan tan olingan normadir. Ovozlarni sotib olgan taqdirda, saylovchi va nomzod bitim tuzadilar, natijada saylovchi yuqorida aytib o‘tilgan normani buzgan holda pul yoki boshqa imtiyozlarni oladi va nomzod saylov qonunchiligini buzgan holda kuch manbasini yani xalq nomidan ish kurishni qo‘lga kiritadi. Shu bilan birga, bu siyosatdagi korrupsiyaning yagona turi emas, uning bundanda salbiy ko‘rinishlari mavjud.

Korrupsiya shakllanishining eng muhin manbasi bu iqtisodiy manbalar hisoblanadi. Ya’ni bu birinchi navbatda davlat xizmatchilari maoshining pastligi, yoki bizda shakllangan ortiqcha dabdababozlik va monopoliya hisoblanadi. Davlat xizmatchisi o‘zining muhim

⁴¹ Гоббс Т. Левиафан. – Москва: РИПОЛ классик, 2017. – С. 134.

⁴² O‘sha kitob. – Москва: РИПОЛ классик, 2017. – С. 134.

iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga ega bo‘lmasligi uni korrupsiyaga undaydi. Bunaday vaziyatda korrupsiya “gullab-yashnaydi”, chunki amaldorlar har qanday xizmat va tovarlarni boshqarish vakolatiga ega. Bu ayniqsa rivojlanayotgan va o‘tish davri mamlakatlarida seziladi, lekin rivojlangan mamlakatlarda ham o‘zini namoyon qiladi. Masalan, AQShda kam ta‘minlangan oilalarni imtiyozli uy-joy bilan ta‘minlash dasturini amalga oshirishda korrupsiya ko‘proq namoyon bo‘ladi. Ayrim xorijiy iqtisodchilar korrupsiyaning asosiy sabablarini juda aniq ifodalashni quyidagi formula bilan izohlaydilar:

korrupsiya = monopoliya + o‘zboshimchalik – javobgarlik.

Bu shuni anglatadiki, korrupsiya ehtimoli davlatning muayyan faoliyat turlariga (masalan, qurol sotib olish) monopoliyasiga va mansabdor shaxslarning nazoratsiz faoliyatiga bog‘liq, ammo bu suiiste‘molliklar uchun jazolarning jiddiyligi va jiddiy emasligiga bog‘liq⁴³.

Korrupsiyaning institutsional manbalari davlat idoralari ishining yuqori darajadagi yaqinligi, noqulay hisobotlar tizimi, qonun ijodkorligi tizimida shaffoflik yo‘qligi, davlatning kadrlar siyosati va xodimlar ishining haqiqiy natijalaridan qat‘i nazar martaba ko‘tarilish imkoniyatiga ega ekanligi hisoblanadi.

Fikrimizcha, korrupsiyaning ijtimoiy-madaniy manbalari – bu jamiyatning ahvolini yomonlashishi, fuqarolarning huquqiy savodsizligi va uyushmaganligi, “hokimiyat tepasida turganlarning” xohish-irodasiga nisbatan ijtimoiy passivlikdir. Uchala omil guruhlari faoliyat yuritadigan mamlakatlarda (bu, birinchi navbatda, rivojlanayotgan va Sobiq Ittifoq davlatlaridir) korrupsiya darajasi eng yuqori. Aksincha, G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida bu omillar ancha zaifdir, shuning uchun korrupsiyani mo‘tadil sifatida ko‘rishimiz mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, korrupsiya asosida davlat xizmatchisi tomonidan shaxsiy manfaatlar uchun xizmat vakolatlarini suiiste‘mol qilishi, mansabdor shaxsning qaror qabul qilish jarayonida ma‘lum manfaatdorlik evaziga xizmat vakolatlari mezonidan chetga chiqishi hisoblanadi.

“Korrupsiya” atamasi bu faqat yuridik atama emas, balki ijtimoiy, siyosiy yoki kriminologik tushunchadir, shuning uchun uni aniqlangan jinoyatlar sifatida emas, balki hodisa sifatida ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiq.

Korrupsiya boshqa jinoyat turlari jumladan, poraxo‘rlikdan o‘ziga xos farqli tomonlari mavjud. Avvalo korrupsiya uyushgan jinoyatchilik turidir. Uyushgan jinoyatchilar uchun korrupsiya nafaqat ularning o‘ziga xizmat qilishini, balki ijtimoiy-siyosiy manfaatlarini ham ta‘minlash vositasidir, chunki ular ikki tomonlama motivasiyaga ega: ularning saqlanishi va ko‘payishi uchun qo‘shimcha daromad va kuch berishdir.

⁴³ Мишина А.А. Влияние финансово-экономической деятельности государства на благосостояние граждан // Отечественная юриспруденция, 2019. – № 6. – С. 65-67.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Васильев С.А. Реформаторское движение в Китае в эпоху династии Северной Сун. // “Экономика история”, 2021.
2. Жамсатов А.К. Коррупция как политическая проблема в современном мире // “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. – № 4. – С. 45-48.
3. Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине. – М.-Минск: Харвест, 2001.
4. Макиавелли Н. Избранные произведения. – Москва: Художественная литература, 1982.
5. Гоббс Т. Левиафан. – Москва: РИПОЛ классик, 2017.
6. Мишина А.А. Влияние финансово-экономической деятельности государства на благосостояние граждан // Отечественная юриспруденция, 2019. – № 6. – С. 65-67.

